
*Ю. В. Даниленко,
аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ДАВНЯ ТА СУЧАСНА СОЦІАЛЬНА МІФОТВОРЧІСТЬ: СВОЄРІДНІСТЬ ТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

Інтерес до міфотворчості впродовж багатьох століть не згасає, більш того, починаючи з кінця XIX ст., дослідження набувають значної актуальності, що пов'язано з появою такого феномену, як соціальна міфологія. Звернення до проблеми соціальної міфотворчості зумовлено потребою з'ясувати закономірності формування та функціонування соціальних міфів у суспільній свідомості як факторів впливу.

Над проблемою міфології працювали такі відомі мислителі, як К.Маркс, Ф.Енгельс, А.Шопенгауер, Ф.Ніцше, К.Юнг, З.Фрейд, Ж.Сорель, О.Лосев, Р.Барт, В.Вундт та ін. Їх увага зосереджувалась, насамперед на причинах появи даного явища, його сутності та ролі, яку міфотворчість відіграє в процесі формування суспільної свідомості. До аналізу даної проблеми тією чи іншою мірою звертались такі дослідники, як В.Полосін, А.Кольєв, П.Гуревич, Ю.Антонян, Е.Кассіпер, С.Корсаков, С.Кара-Мурза, Т.Розова, Г.Почепцов, В.Горський та ін. Окремі аспекти соціальної міфотворчості знаходили відображення в дослідженнях І.Бойченка, А.Веселовського, В.Щукіна, Н.Соболевої, Т.Апиняна, Г.Носової, М.Поповича, Н.Ветрової, І.Прохорова та ін.

Протягом усієї своєї історії людство створювало міфи, що пояснюється потребою пізнати навколишній світ, світ небезпек, загадок та невизначеностей. Щоб позбутися цих невизначеностей, людина надавала світу міфологічного пояснення, що позбавляло її тягаря нерозуміння, наповнювало конкретним змістом світ, пояснювало його устрій, надавало діям людини цілеспрямованість та окреслювало

їхнє місце в цьому світі. І тим самим міф забезпечував людині відчуття психологічної захищеності й змісту буття. Це й дає нам можливість визначити міфотворчість як найбільш ранній зі способів узагальнення, осмислення та збереження для наступних поколінь всебічного досвіду колективно здійснюваного життя.

Міфотворчість є невід'ємним компонентом людської діяльності та найбільшим досягненням духовного, культурного розвитку людства. Вона виділяє події, які повинні залишитися в пам'яті людей, передані з покоління в покоління, відображати певні звичаї, сприяти появі та розвитку традицій.

Отже, витоки міфотворчості глибокі, і з часом вона не вичерпується, а навпаки – має здатність відтворюватися в кризові періоди історії розвитку людства, до яких можна віднести переломні епохи, епохи зрушень, корінної перебудови масової свідомості, коли змінюються існуючі уявлення про світ та виникає необхідність зміни “міфологічної парадигми”, побудови нової картини світу.

Так, А.Веселовський виділяє такі епохи “великої міфологічної творчості” – одна, за його словами, губиться в дописемних язичеських часах, інша належить до середньовіччя, коли масовою свідомістю освоювалася нова християнська монотеїстична релігія, створювалася нова модель світу та виникали нові міфи. Сучасниками третьої великої епохи міфотворчості довелося бути нам, оскільки ми живемо в період, який багатий на потрясіння, корінні зрушення та революції усіх видів (соціальні, наукові, технічні).

Соціальна система захоплює й пристосовує під свої потреби міфотворчість, як вид людської діяльності. Захоплена соціальною системою міфотворчість перебирає на себе ознаки святості і вже вона, а не природа чи дух предків задають мораль та принципи. А відтак вона служить певним групам, які експлуатують її в своїх інтересах.

Свідоме продукування соціальних міфів перетворює міфотворчість на виробництво, зберігання, поширення та переробку спеціальних “взірців”, шаблонів, підпорядковуючи їх інтересам тих чи тих політиків – на налагоджену міфоіндустрію, яка за основу власного клонування бере історичні змісти – як причетні, так і не причетні до порядку денного. Міф із свідомісної форми перетворюється на виробничу форму продукування ідей, уявлень – на суспільний засіб виробництва, а це вже не той міф, це лише залишки міфу [5, 50]. Основною відмінністю міфотворчості, про яку згадувалось вище, від соціальної міфотворчості є критерій природної спонтанності, яка властива першій і майже відсутня в другій. Крім цього, змінився й сам зміст міфу, тепер в ньому втілюються зовсім інші події та явища. І це є природним, адже суспільство розвивається, розвивається його мислення й відповідно – міфотворчість.

Соціальна міфотворчість є невід'ємною частиною суспільного життя сучасного світу. Вона проникає всюди, в усі сфери життєдіяльності людства, не відчуваючи при цьому спротиву. І це не дивно, оскільки для людини природно поклонятися. Її невпевненість, залежність від усього, закінчується бажанням сховатися під крилом міфотворців, делегувати їм право на істину. Схильністю до моделей, взірців поведінки, до патронажу досягається психічна стабільність, разом з нею – передбачуваність, впевненість та захищеність [1, 82]. В кожному суспільстві є значна кількість людей, що не мислить та не вміє мислити самостійно, людей, схильних підпорядковувати свою свідомість приписаним міфам і не здатних існувати поза будь-якою міфологічною системою. К.Г. Юнг взагалі зазначав, що “людина, яка думає, що вона може прожити без міфу або за його межами, випадає з норми” [7, 16]. Тому й міфотворчість відіграє таку важливу роль в житті сучасного соціуму.

Окреслимо умови, за яких об'єктивне сприйняття дійсності більшою мірою буде замінюватися міфологічним. Так, спочатку нагадаємо вже зазначену вище міфопороджувальну причину. Нею є різного роду катаклізми та кризові ситуації, які проявляються у всіляких революціях, переворотках, війнах тощо, що породжують “афекти страху та надії, бажання та пристрасті, любові та ненависті” [2, 40–41], тим самим роблячи людину вразливою. За таких обставин міфотворення відбувається на рівні колективної психіки й зачіпає не стільки свідомість індивіда, скільки його емоції. А це, на думку В. Вундта, означає, що “будь-яка міфотворчість походить з афекту та вольових дій, що впливають з нього” [2, 40–41].

Іншою умовою є дефіцит інформації, що автоматично дає можливість людям додумувати ситуацію, що їх хвилює й самостійно конструювати відсутні в ній ланки. Крім того, відіграє не менш важливу роль в процесі соціальної міфотворчості надлишок інформації. Її настільки багато й вона характеризується такою різноманітністю, мозаїчністю, великим обсягом, багатоканальністю та одночасністю, що стає невпорядкованою та суперечливою. Живучи в таких умовах людина сприймає лише малу частину інформації, звертає ж увагу ще на меншу кількість. Інформація, перш ніж досягти свідомості людини, проходить бар'єри, пропускну здатність яких зумовлена індивідуальними особливостями людини та її соціальними характеристиками.

У такий спосіб частина інформації з реального світу відсівається ще на інформаційному рівні, не досягаючи символічного, в якому вона могла б бути поставлена в систему цінностей людини й викликати якесь ставлення до себе. Інформація, що все-таки потрапила в площину символічного світу (соціальні міфи функціонують саме в цій площині), може послужити матеріалом, з якого згодом утворюються міфи, чий характер визначається наявністю інформації, яка поступає або яка вже є. Міфи виникають тільки тоді, коли людина намагається пояснити існуючі факти, побудувати між ними причинно-наслідкові зв'язки. Цей процес відбувається по схемам, вже наявним у психіці людини. Таким чином, в процесі соціальної міфотворчості відбувається реалізація певної схеми, що заповнюється індивідуально й особистісно значущою інформацією, у нашому випадку – щодо соціальних явищ.

Наведені вище умови сприяють міфологізації суспільної свідомості та є невід'ємним компонентом конструювання та цілеспрямованого впровадження соціальних міфів.

Звертаючись безпосередньо до процесу творення міфу, зазначимо, що неможливо створити його на порожньому місці. Для цього обов'язково необхідний певний об'єкт (концепт), який має бути знайомим для групи людей, для кого створюється міф (якщо ж в міфі відсутній концепт, тоді його важко відрізнити від звичайних вигадок або зловмисної неправди, і за таких умов він є лише казкою).

Іншими словами, він уже наділений асоціаціями та знанням, якими володіють люди про цей об'єкт. Як правило, це дуже характерно для повсякденної мови та мови ЗМІ. Такі асоціації й знання досить нестійкі, розпливчасті, такі, що позбавлені жорсткої вивірності визначень й логічної аргументації, тому міфу їх зручно використовувати в тій кількості й у тому контексті, що йому потрібний для конструювання реальності.

Так, в основі міфу лежить поняття або ситуація (концепт), яка має деякий набір значень та смислів. Міф же “віднімає” у концепта його першопочатковий смисл і намагається замінити його іншим, котрий й буде змістом міфу. Таким чином, концепт використовується міфом як форма, яку можна наповнити різним змістом. Але зміст концепту не зникає повністю, він лише деформується міфом та спрощується. Так, наприклад, коли з ланцюга подій висмикуються тільки ті факти, які потрібні для створення образу або уявлення про ту чи іншу подію. Цей прийом дуже часто використовується засобами масової інформації, коли певні факти замовчуються, а інші, навпаки, активно виставляються напоказ, акцентуючи на собі увагу глядача.

Мистецтво соціальної міфотворчості полягає в тому, щоб сконструйовані елементи або інтерпретація тих або інших подій чи явищ мали природний вигляд, вписувалися у здоровий глузд людей та сприймалися ними як система об'єктивних фактів. Так, під дією соціальних міфів реальність настільки спотворюється та міфологізується, що її об'єктивний аналіз теоретично можливий тільки при критичному зіставленні різних джерел. Однак у більшості випадків це практично неможливо зробити через упередженість, суб'єктивність або заангажованість джерел інформації.

Залежно від якості створеного міфу, він справляє вплив на об'єкт від сильного ступеня до слабкого. При невмілій його конструкції вплив взагалі відсутній. У зв'язку з цим варто враховувати й сили, що перешкоджають поширенню й впровадженню соціальних міфів у суспільну свідомість. Адже їхня діяльність іноді значно знижує ступінь впливу навіть геніально створеного міфу.

Ключові моменти конструювання міфу розглядає дослідник сучасної міфології Е. Кассіерер. На основі його роботи “Техніка політичних міфів”, вважаємо за потрібне розглянути процедуру міфотворчості, яка, на думку автора, складається з трьох основних прийомів:

- 1) зміна функцій мови, в результаті чого домінуюча роль належить емоційній функції порівняно з описовою: таким чином, слово описове та логічне було перетворено в слово магічне;
- 2) обряд, що змушує його учасників втрачати відчуття індивідуальності й переходити в стан екстатичного злиття з колективом: здавна щодо людини застосовувались методи придушення й примусу, але в більшості випадків ці методи орієнтувалися на “матеріальні” результати. Навіть найбільш суворі деспотичні режими задовольнялися лише нав'язуванням людині певних правил дії, а почуття та думки людей їх при цьому не цікавили. Сучасні міфи діють зовсім по-іншому. Вони не починають з того, що санкціонують або ж забороняють якісь дії. Вони спочатку змінюють людей, щоб потім мати можливість регулювати й контролювати їхні діяння. В результаті люди стають жертвами міфів без

серйозного опору. Адже вони переможені ще до того, як виявляються здатними усвідомити, що ж насправді відбулося;

3) пророцтво: “Звичайні методи політичного насилля не здатні дати подібний ефект. Навіть під найбільш потужним політичним пресом люди не перестають жити приватним життям. Завжди залишається сфера особистої свободи, що протистоїть такому тиску. Сучасні політичні міфи руйнують подібні цінності. Сучасні політики прекрасно знають, що великими масами людей набагато легше управляти силою уяви, ніж грубою фізичною силою. Й вони майстерно використовують це знання. Політик став чимось на зразок публічного провісника майбутнього. Пророцтво стало невід’ємним елементом нової техніки соціального управління” [4, 155–156]. В схемі міфотворчості використовуються такі властивості міфу, як зв’язок з ритуалом, магія слова, емоційно-чуттєве сприйняття реальності. Таким чином, схема, запропонована Е.Кассіером, основу побудови соціального міфу вбачає в піднесенні того, що необхідно впровадити в суспільну свідомість у формі міфу. На більш глибокі пласти суспільної свідомості орієнтований проект побудови соціальної міфології, що був запропонований С.Корсаковим. Так, С.Корсаков успіх маніпулювання свідомістю за допомогою соціальних міфів вбачає в сутнісному їх аспекті, а не у формальному. Не оформлення в міф, а розпізнання діючого міфу й саме його модифікація в потрібному напрямку – запорука успіху соціальної міфотворчості.

Творцями ж міфів, на думку Р.Барта, є “багаті”, що для нього є синонімом панівних. Їх діяльність спрямована на створення міфу про “непорушність” світу, що сприяє збереженню встановленого порядку й працює на його підтримку.

Правителі всіх рангів ще з давніх часів займалися міфотворчістю, переслідуючи певні цілі. Так, наприклад, заради зміцнення влади вони організовували й організують поширення такої інформації про свою діяльність, у якій їм приписуються різноманітні достоїнства, аж до надприродних. Начебто тільки завдяки розуму, енергії, відвазі царя-батюшки, “батька націй”, “всенародно обраного президента” (або за рахунок їхніх довірчих відносин із Всевишнім) вдалося перемогти ворогів та забезпечити процвітання батьківщини й благополуччя громадян. Подібна практика широко використовується впродовж багатьох століть, включно сьогоднішній день. Таким чином, міфи в сучасну світову дійсність привносять суб’єкти, що мають власні інтереси. Ці інтереси пов’язані із збереженням або підвищенням статусних позицій у політико-управлінському, економічному або соціокультурному контекстах. Носіями відповідних інтересів, як правило, є еліти – політичні, економічні й інтелектуальні. Вони “з допомогою соціальних міфів рекрутують своїх прихильників, піднімають маси на боротьбу проти тих установлень, порядків, які вважають неприйнятними” [3, 82]. Тому саме вони, насамперед, зацікавлені в збільшенні символічного капіталу, що і є головною метою формування соціальної міфології.

Але, крім творців міфів, незамінна роль в міфотворчому процесі належить їх інтерпретаторам. В якості таких можуть виступати, наприклад, менеджери, адміністратори, режисери, журналісти, актори. Міфи саме й виникають на зіткненні творців та інтерпретаторів [6, 192]. Так, суто службова система засобів масової інформації перетворилася на четверту владу, оскільки саме ЗМІ сьогодні є головним транслятором та поширювачем соціальних міфів. А їх роль, на думку фахівців, щодо поширення масового соціального міфу, а також зловживання ним з часом не зменшується, а лише збільшується.

Панівний вплив ЗМІ як джерела інформації, і як наслідок цього – превалювання автоматичного мислення, зумовленого прискореним темпом життя, великим обсягом та мозаїчністю інформації, ставить нинішнє суспільство в умови, коли воно неспроможне у повному обсязі сприймати інформацію, надану ЗМІ. Але водночас зовсім без інформації людина не може бути, оскільки інформація дає їй змогу орієнтуватися в політичних процесах. Тому ЗМІ доводиться виступати провідником та пропагандистом ідей, своєрідним маяком.

Під впливом сучасних ЗМІ відбувається певна стандартизація суспільної свідомості. Піднесення інформації сучасними ЗМІ, найпоширенішим з яких є телебачення, на думку більшості вчених, активізує механізми міфологічного мислення й відповідно – ініціює міфотворчість.

Окреслимо найпоширеніші прийоми, що використовують засоби масової інформації для штучного введення в оману: прихована реклама; однобічне й вибіркоче висвітлення інформації; поширення чуток з наступним їхнім спростуванням, де, як правило, спростування буде вже безсилим; видання здогадів за факти; організація штучних скандалів; висвітлення “випадково знайдених, підкинутих” матеріалів; створення певного іміджу газети або програми (наприклад, незалежна, народна, безстрашна тощо); посилання на компетентні джерела; представлення матеріалів минулого як нинішніх, справжніх; подвійний зміст публікації, передачі; спеціально організовані листи й скарги; інформація про чулки (за принципом: “ходять чулки, що...”).

Велика кількість міфів породжується також умовами, у котрих існують монополізація інформації та контроль за ЗМІ. Непоінформованість громадян дає можливість владним структурам через засоби масової інформації здійснювати прихований регламентуючий вплив на інтелект, емоції та волю людей.

Таким чином, сучасні засоби масової інформації повністю контролюють поширення інформації, що визначає наші уявлення, установки, і в кінцевому підсумку, й нашу поведінку. Тим самим ЗМІ, навмисно фабрикуючи повідомлення, що спотворюють реальну соціальну дійсність, фактично впливають на процес соціалізації, у ході якого відбувається конструювання світу віртуальної реальності на рівні особистості.

ЛІТЕРАТУРА

- Аптинян Т.А.* Госка по мифу или миф как событие современности // *Философские науки.* – 2004. – 11.
- Вундт В.* Миф и религия. – СПб., 1912.
- Гуревич П.С.* Социальная мифология. – М., 1983.
- Кассирер Э.* Техника политических мифов // *Октябрь.* – 1993. – 7.
- Носова Г.* Миф у культурі: спроби інтерпретації // *Філософська думка.* – 2003. – 5.
- Харченко Л.* Міфотворчість як дієвий чинник суспільно-політичного життя // *Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки.* – 2003. – Вип. 5.
- Юнг К.Г.* Воспоминания. Сновидения. Размышления. – К., 1994.